

Hogyan azonosul a nőiség a természettel a társadalmi képzeletben

Az ökofeminista gondolkodás hasznáról a klímaválság kezelésében

Az állatok mint egzotikus árucikkek értékesítése manapság a világ legnagyobb illegális kereskedelmét alkotják a kábítószeres és a fegyveres után, de a nőket megelőzve.¹

A feminizmus érdeklődése az ökológiai kérdések iránt a 70-es évektől jelen van mind az aktivizmus, mind az elméletalkotás szintjén. Ennek háttérében egy feltételezett hasonlóság áll a nőiség és a természet közt, ami leginkább erőforrásaik kizsákmányolásában érhető tetten. Hosszú ideig a mainstream feminizmus számára a környezettel kapcsolatos kérdések másodlagosnak számítottak, pontosabban egyfajta kimondatlan hierarchia alapján az emberi ágensekkel való törődés elsőbbséget élvezett a nem-emberi létezők elnyomásához képest. Az elmúlt években eszkalálódó ökológiai válság azonban rámutatott, hogy környezeti folyamatok nem elválaszthatók a társadalmi folyamatoktól. A felismerésen keresztül az ökofeminista gondolkodás egyre népszerűbbé válik. Ugyanakkor természet és nőiség feltételezett hasonlósága és annak okai nem magától értetődőek, ezek vizsgálata során pedig tulajdonképpen az is kérdésessé válik, hogy egyáltalán mit jelent a „nőiség” és a „természet” fogalma, és hogy miért alkalmas a feminista keretrendszer az ökológiai kérdések vizsgálatára.

Véleményem szerint a hasonlóságot a társadalmi képzelet kontextusában érdemes értelmezni. A társadalmi képzelet olyan jelentésekből épül fel, melyek tapasztalatainkhoz rögzülnek, ezeken keresztül pedig a

A szerző a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskolája Elméleti Pszichológia Doktori Programjának doktorandusza. Email: kiskatadora09@gmail.com

1 „Animals are also sold as exotic commodities and constitute the largest illegal trade in the world today, after drugs and arms, but ahead of women.” (Rosi Braidotti: *The Posthuman*. Cambridge, UK, Polity, 2013, 8.)

társadalmi rendet konstituálják. Kollektív képzeink strukturálják társas viszonyainkat, világnézetünket, vágyainkat és hétköznapi cselekvéseinket, mivel kijelölik, mit tartunk lehetségesnek és mit nem, megszabva valóságunk feltételezett határait. Azaz a képzelet termékei materiálisan is léteznek, például intézményeinkben, szokásainkban, normáinkban. A modernításban a femininitás és a természet képze az, ami metonimikusan összekapcsolódik. Ugyanakkor nem egyértelmű, hogy az aszszociációs lánc hátterében valamifajta esszenciális kapcsolat áll, például az életadás képessége vagy társadalmi-történeti konstrukció, ami hétköznapi cselekvéseinken keresztül kézzel fogható valósággá válik. Továbbá mihez kezdünk a hasonlósággal: láthatóvá kell tenni, vagy épp hogy dekonstruálni kell azt? Végső soron pedig mit nyerünk azzal, ha az ökológiai válságot a feminizmus keretrendszerén belül tárgyaljuk?

A fenti kérdések megvitatásához a továbbiakban a pszichoanalitikus személyiségfejlődési modellel keresztül vizsgálom a nőnek nevezett társadalmi képzet strukturális leértékelődését, Julia Kristeva anyagyilkosság fogalmán keresztül. Ennek lényege, hogy a szubjektummá válás elengedhetetlen feltétele a materiális szükségleteket kielégítő anya megtagadása. Az analitikus elmélet, habár erősen univerzalizál, látványosan viszi színre a társadalmi képzelet elemeinek működését és egymáshoz való viszonyát, dekonstrukcióján keresztül ezért feltárulnak bizonyos hatalmi stratégiák és dinamikák. Az anya leértékelése és megtagadása strukturális hasonlóságot mutat a felvilágosodás azon gondolatával, mely szerint az ember a természeti szükségszerűségeken való felülemelkedésen keresztül válik szabad szubjektummá. A természet nevű fantázia valójában épp azon keresztül teremődik meg, hogy az ember leválasztja magát saját környezetéről.

A baloldali ökofeminista kritika szerint az elválasztás teremti meg a lehetőséget arra, hogy környezetünket olcsó nyersanyagként lássuk, ezen keresztül pedig vég nélkül (ki)használható lehessen. Az általuk biztosított reproductív munka, mivel fizetetlen, a kapitalista gazdaság számára olyan extra profitot termel, mely nélkül a gazdasági fejlődés lehetetlen lenne. Azaz a kapitalista kizsákmányoláson keresztül a reproductív, a gondoskodási, ökológiai és klímaválság közt összefüggés van. Az ökológiai válsággal foglalkozó feminista filozófusok, köztük Donna Haraway, Karen Barad vagy Rosi Braidotti rámutatnak, hogy ahhoz, hogy megoldást találjunk válságainkra, az embert újra környezete részeként kell tudnunk látni. Valójában megannyi szállal kötődünk egymáshoz a létezők hálózatában, ezért épp saját függetlenségünk képze ad alapot a válságoknak. A fantáziát ugyanakkor sokszor nehezebb feladni, mint a valóságot, ezért társadalmi képzeletünk átalakítása nem egyszerű feladat. A tanulmány utolsó része ennek lehetséges ökofeminista eszközeit veszi sorra.

Az anyagyilkosság szimbóluma a pszichoanalitikus elméletben

A szülőgyilkosság motívuma a pszichoanalitikus elméletben az individuummá válás folyamatát szimbolizálja. Freud személyiségfejlődési modelljében az apa meggyilkolásának vágya központi a szubjektívációban. Az apa helyébe lépni, megszerezni az apa által birtokolt hatalmat, azaz társadalmi pozíciót, az ödipális konfliktus alapja.² Freud ezt a világirodalom klasszikus történetein keresztül igyekszik alátámasztani. Habár az anya meggyilkolásának vágya szintén ősmotívumként kíséri végig a mítoszok és legendák világát a görög drámáktól a Dosztojevszkij-regényekig, Freud mégsem fordít rá különösebb figyelmet.³ Később tanítványa, Carl Jung tér ki a jelenségre. Véleménye szerint az érő fiúnak el kell pusztítania az anya által szimbolizált fenyegető nőfigurát, hogy férfitá válhasson.⁴ Azaz míg Freud szerint a szubjektíváció azért veszi kezdetét, mert a gyermek fel szeretne nőni az apa által jelképezett hatalomhoz, addig Jungnál épp fordítva, a szubjektíváció oka a fenyegető, elárasztó anya előli menekülés.⁵ A két hozzáállás azonban nem feltétlenül zárja ki egymást, ha azokat a szubjektívitás kialakulásának két eltérő időszakára vonatkoztatjuk. Az apa meggyilkolásának vágya szimbolikusan egy társadalmi-hatalmi pozíció megszerzésére irányul, míg az anyagyilkosság egy annál korábbi, „archaikus” stádiumhoz tartozik, ahogy azt Julia Kristeva feminista pszichoanalitikus hangsúlyozza.⁶

Az anya és gyermeke közti viszony megtestesült kapcsolat, mely már az anyaméhben kezdetét veszi, s a születés után is folytatódik azzal, hogy az anya saját testén keresztül elégíti ki a csecsemő legalapvetőbb szükségleteit, a táplálást és a védelmet. Teste határtalan, óceán közeg a gyermek tudatában, mivel ebben a stádiumban még nem alakul ki az önálló szelf érzete, a különbség érzékelése önmaga és az anya közt. A szimbiotikus és dependens viszony

- 2 Sigmund Freud: *Totem és tabu*. Fordította Pártos Zoltán. Hermit, Budapest, 2011; Sigmund Freud: *Az ősválami és az én*. Fordította Hollós István – Dukas Géza. Hermit, Budapest, 2011.
- 3 Ennek egy ellenpéldája az *Álomfejtés* egy lábjegyzete, ahol Hamlet és Oidipusz kész-tetéseit hasonlítja össze (Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Fordította Hermann István. Helikon, Budapest, 1985.).
- 4 Carl Gustav Jung: *The Dual Mother: Psychology of the Unconscious*. Headley Brothers, 1915.
- 5 William R. Holcomb: *Matricide: Primal Aggression in Search of Self-Affirmation*. *Psychiatry*, 2000 (63):3, 264–287.
- 6 Julia Kristeva: *Melanie Klein*. Fordította Ross Guberman. Columbia University Press, New York, 2001.

fokozatosan töredezik szét, ahogy a gyermek lassan felfedezi, hogy anyja nem a saját teste része, nem minden esetben tudja kontrollálni, hiszen neki is önálló akarata van, bármikor megvonhatja magát. Kristeva szerint e felismerésben a gyermek számára a legszeretettebb vágytárgy gyűlölt, frusztráló és kiszámíthatatlan tárggyá változik, amitől azonban mégis függ, ezért folytonos kiszolgáltatottságot érez. A kiszolgáltatottság ösztönzi arra a csecsemőt, hogy szeparálódni kezdjen. Minél inkább próbál leválni, annál elárasztóbbnak, dominánsabbnak kezdi érzékelni az anyát. Tehát az anyáról való leválás a szubjektumképződés gyújtópontja, ami a szelf-affirmációt, az én-kép megővését szolgálja. Ezt tartja Kristeva szimbolikus anyagilkosságnak.⁷

Freud elméletében az anya a hiányt szimbolizálja, a vele fenntartott szimbiotikus szeretetkapcsolatot a gyermeknek el kell fojtania ahhoz, hogy a társadalom világába léphessen. Ezzel szemben Kristeva számára az anya nem hiány, hanem robusztus hatalom, amit le kell győzni az életben maradásért. Az anyához kötődik az *abjekt* fogalma is.⁸ Az abjekt egy reakciót jelöl (rettenetet, rémületet, undort, elfordulást), olyan fenyegetéssel szemben, mely tapasztalatainkhoz rögzült társadalmi jelentéseink összeomlásával fenyeget. A rettenetet a szubjektum és tárgy, én és másik közti különbség elvesztése okozza. Ennek egyik példája a holttesttel való szembesülés, ami traumatikusan emlékeztet, szembesít bennünket saját anyagiségünkkel és ezen keresztül múlandóságunkkal. Más tárgyak is kiválthatják ezt a reakciót: a nyílt seb, a fekália, a szennyvíz vagy egy különösen erkölcstelen tett (pl. Auschwitz). Az abjekt tehát nem elhelyezhető a szubjektum-objektum bináris oppozíciójában, ellentmondásosságán keresztül pedig az Én megsemmisítésével fenyeget, ezért a személy igyekszik nem tudomást venni róla, elfordul tőle az undoron vagy a megvetésen keresztül.

Az abjekt ugyanakkor olyasvalami, amit a pszichoszexuális fejlődés során elkerülhetetlenül meg kell tapasztalnia mindenkinek annak érdekében, hogy megképződjenek a szubjektivitás határai az én és a másik vagy az emberi és az állati közt. Ezért az anyával való szimbiotikus viszonyra, arra az archaikus terenumra is visszautal, ami megelőzi, egyben meg is alapozza a kulturális és társadalmi elvárások mentén strukturálódó társadalmi rendet, amit az elmélet az apa világához köt.⁹ A gyermek a megvetésen keresztül jelöli ki énhatárait, territóriumát, azonban szubjektivitáskonstrukcióját

7 Julia Kristeva: *Black Sun: Depression and Melancholia*. Fordította Leon S. Roudiez. Columbia University Press, New York, 1989, 38.

8 Julia Kristeva: *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Fordította Leon S. Roudiez. Columbia University Press, New York, 1982, 12–13.

9 Kristeva szerint a vallásos rítusok egyik általános funkciója a leválasztás, elfordulás performatív véghezvitele. A rítusok két stádium közti átmenet eseményei az egyén és közössége életében. A felnőtté válási rítusok specifikusan az anyáról való leválás és a társas szférába való átlépés színre vitt aktusai.

ezen keresztül a félelem tartja össze. Az anyával szimbolizált preszubjektív létmód az Én vakfoltjaként továbbra is jelen lesz, szublimált formákban, főbiákban, szorongásokban, neurózisokban vagy pszichózisokban tér vissza. A kiszolgáltatottság felidézése megzavarja a hétköznapi életvitelt, és az én szétesésével fenyeget.

Amikor a pszichoanalitikus elmélet anyáról és apáról vagy természet-ről és kultúráról tesz állításokat, akkor szimbolikus alakokról és társadalmi pozíciókról beszél, melyek bizonyos asszociációkkal és szerepkörökkel párosulnak. Fontos szem előtt tartani, hogy az asszociációk időben és térben folytonosan változnak, a pozíciókhoz társuló implicit jelentésrétegeket mindig az adott kor episztéméje¹⁰ határozza meg. A pszichoanalízis logikájára továbbá jellemző az univerzalizálás, azaz fejlődéslélektani keretrendszere az emberi viselkedésen túl a társadalom működését, a kultúra alakulását és a történelmi folyamatokat is magyarázni kívánja. Az ödipális konfliktus ugyanakkor az elmélet születésekor kialakuló 19. századi nukleáris polgári családmodellt reprezentálja, így annak viszonyai nem alkalmazhatók általánosan. Ezt a totalizáló tendenciát nevezi a Deleuze–Guattari-páros pszichoanalitikus terrornak, mivel az elmélet kísérletet tesz a tapasztalatok sokféleségének egységesítésére.¹¹

A gesztus nemcsak a kultúrák közti különbségeket hagyja figyelmen kívül, de egyben meg is erősíti a családon belüli klasszikus és hierarchikus munkamegosztás rendszerét. Strukturálisan rekreálja a viktoriánus hagyományokból táplálkozó férfiközpontú társadalmi berendezkedést, ezzel akarva-akaratlanul újratermeli a nemi alapú társadalmi alá-fölé rendeltséget,

- 10 Az episztémé Michel Foucault értelmezésében egy adott időszakban és meghatározott területen domináns kognitív elrendezési séma, mely alapján a kor hétköznapi és tudományos tudása rendeződik (Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000). Korunk episztéméje, melyen keresztül a tudás manifestálódik és mely kijelöli annak feltételeit, lehetséges határait és ezen keresztül világról való tudásunkat, a dialektikán és ezen keresztül dichotómiákon alapszik. A hegeli dialektika tézis-antitézis-szintézis hármasa kiválóan reprezentálja a felvilágosodás gondolkodásmódját, az abból fakadó ipusztériális és posztipusztériális társadalmak problémákhoz való viszonyát. Ennek alapján az ész logikus és szisztematikus gondolkodáson keresztül végül minden problémát képes megoldani. Ez szavatolja a folyamatos fejlődést és növekedést, ha kell, konfliktusokon vagy háborúkon keresztül.
- 11 Freud után megannyi feminista pszichoanalitikus igyekezett az eredeti elméletet egy posztipatriarchális modellté alakítani, és valójában Kristeva elmélete is arra irányul, hogy több hatalommal ruházza fel az anya karakterét, ám végül félelmetes túlhatalomként ábrázolja, mely csak ráerősít a nőiség negatív társadalmi megítélésére. Továbbá nem vonja kétségbe a két szülőhöz társított hagyományos nemi szerepeket, ezzel esszenciálisnak tekint olyan „férfias” és „nőies” tulajdonságokat, melyek kulturális konvenciókból erednek (Kiss Kata Dóra: *Hogyan válik az anatómia sorssá? A freudi pszichoanalízis feminista recepcióiról*. *Elpis*, 2018:1, 31–43.).

alátámasztást nyújtva a nők másodlagos szerepkörének.¹² Az analitikus elmélet dekonstrukcióján keresztül ugyanakkor feltárulnak azok a hatalmas stratégiák és dinamikák, melyek a modernitás társadalmi képzetében¹³ gyökereznek, ezzel meghatározva a jelen szociokulturális viszonyait. Az anyagyilkosság és abjekt fogalmai ebből a szempontból segíthetnek megérteni, hogyan kapcsolódik össze a nőiség és természet fogalma.

A környezet természetté változása a felvilágosodásban

A pszichoanalitikus fejlődélmélet alapvető ellentétpárookra és az ellentétek elemei közti viszonyok elemzésére épít. A gyermeki tudat ezeket megismerve, akárcsak a hegeli dialektikában, olyan utat jár be, melyen keresztül saját és környezete tudatára ébred. Ilyen oppozíciók az apa-anya, többlet-hiány, kultúra-természet, racionális-ösztönös, tudatos-tudattalan. Az ellentétek impliciten hierarchikusak, az egyik tag pozitív, míg a másik negatív asszociációkat von maga után. Így lesz például a férfiközpontú kulturális berendezkedésben az apa a szeparáció idealizált figurája, aki autonómiát, egységet és távolságot ad a gyermeknek, azaz megmenti az anya elárasztó közelségével, intimitásával szemben.

A pszichoanalitikus elmélet szimbolikus keretben viszi színre a nőket érintő szociokulturális megvetést, azzal, hogy a társadalmi szférába való belépés alapja az anya megtagadása. Ebben a femininitástól való elfordulás válik a kulturális élet kiindulópontjává. Ez egyben lefokozza a testi, materiális szükségletek kielégítésének fontosságát és az ehhez kapcsolódó létfenntartó

- 12 Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Anti-Oedipus – Capitalism and Schizophrenia*. Fordította Robert Hurley, Mark Seem és Helen R. Lane. University of Minnesota Press, London, 1983.
- 13 A képzeletre hajlamosak vagyunk úgy gondolni, mint a fikciók világára, valójában azonban a társadalmi rend konstitutív eleme és szükségszerű összetartója. A társadalmi lét és kultúra szférája nem másodrendű valóság, hanem olyan önálló létszféra, melyet szimbolikus és imaginárius jelentések alkotnak. Ez az, amit Cornelius Castoriadis a *társadalmi képzelet* világának nevez, mely azokból a jelentésekből épül fel, melyek tapasztalatainkhoz rögzülnek. A társadalmi képzetek strukturálják hétköznapjainkat, mivel azokhoz különféle célrendszerek kapcsolódnak, melyek a lehetséges cselekvéseink irányát, formáját és határait jelölik ki. A képzelet termékei materiálisan is léteznek: intézményeinkben, azok működésükben, a hozzájuk tartozó technológiákban, az emberek hétköznapi életében és szokásaiban. Azaz, amit valóságként érzékelünk, az nem velünk szemben vagy rajtunk kívül álló tényezők által alakított, valójában belőlünk fakad (Cornélius Castoriadis: *L'institution imaginaire de la société*. Seuil, Paris, 1999.).

gondoskodási tevékenységeket is, hamis ellentétbe állítva azt az individuális teremtő, kultúraalakító létmóddal. A megvetés, az abjekt érzete az anyáról az ember saját materiális mivoltára is áterjed. Van valami rémisztő a testben mint pusztán biológiai entitásban: nagyrészt tudatunktól függetlenül működik, kontrollálhatatlanul változik, organikusan burjánzik, megbetegszik, öregedik, fennmaradásához pedig kénytelen más élő és élettelen létezőre támaszkodni. Az anyagyilkosság motívumában tehát a környezetünkkel szembeni testi függéstől való elfordulás is megjelenik. Ember és környezetének tudati szétválását a testi kiszolgáltatottság felülmúlásának vágyából táplálkozik. Az eltávolításban a környezet természeté válik.

A nőiség és a természet azáltal, hogy hasonló jelzőkkel lesz felruházva, egymás metonímiáiként¹⁴ működnek a kulturális képzeletben. Egyszerre asszociálódik hozzájuk a materiális szükségletek kielégítése mint alapvetés és a túlzóan intim közelségtől, a függőségtől és kiszolgáltatottságtól való menekülés. A kultúra-termesztet ellentét tehát mesterséges, a társadalmi képzelet konstruktuma, ami egy pszichológiai értelemben vett hasítás eredménye, hogy felszámoljuk a környezetünkkel fenntartott intim és függő viszonyt, ami nem összeegyeztethető a felvilágosodás öntörvényadó individuumának szabadságával.¹⁵ A modernitás nyugati mítosza szerint a kultúra, művészet, tudomány, fejlett társadalmi-politikai élet alapja az ember felülemelkedése bizonyos testi és természeti szükségyszerűségeken (természeti csapások, járványok, betegségek, élelmiszerhiány... stb.). Val Plumwood ökofeminista gondolkodó ezt a környezetet *Mássá-tételének* nevezi, amin keresztül a természet egzotikus, romantizált menedék, a máshol levés, a kiszakadás, az elveszett paradicsom projekciójává válik, ezzel párhuzamosan kontrollálhatatlansága félelmet is ébreszt.¹⁶ A természet

- 14 Freud az *Álomfejtés*ben írja le először, hogy a tudattalan tartalmak, például az álmódás során, nem közvetlenül, hanem módosításokon és torzításokon keresztül jutnak el a tudathoz. Ez lehet a látens tudattartalom sűrítése, eltolása vagy szimbolizációja (Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Fordította Hermann István. Helikon, Budapest, 1985.). Később Lacan úgy vélekedik, hogy a tudattalan a nyelvhez hasonlóan strukturálódik. A tudattalan asszociációk rendjét a metafora (sűrítés) és a metonímia (eltolás) logikája határozza meg. Ezek jelennek meg az álmokon túl a tünetekben, elvétésekben, felejtésben (Jacques Lacan: *Le Séminaire, livre VIII: Le transfert*. Le Seuil, Párizs, 2001.). Ha a fentieket kiterjesztjük az individuális tudatműködésen túlra, bepillantást nyerhetünk a társadalmi képzelet működésére jellemző dinamikákba is.
- 15 Timothy Morton queer ökológiájának megfogalmazásában az, hogy környezetről vagy természetről beszélünk-e, valójában a közelség és távolság kérdése. A környezet az a természet, ami az emberrel intim közelségben van. Hasonló párhuzam figyelhető meg az időjárás emberhez képest külsőnek tűnő fogalmában, szemben a klíma megnevezéssel, ami azt konnotálja, hogy annak az ember is része (Timothy Morton: *Queer Ecology*. PMLA, 2010:125, 273–282.).
- 16 Val Plumwood: *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge, London, 1993.

kettős, vonzó és taszító mivolta gyakori témája a művészetnek, például a romantika korában, de egész zsáner épült rá manapság a horror műfaján belül is, ahol a természet tulajdonképpen abjektként funkcionál.

A természet kiszámíthatatlanságával szembeni félelemre a válasz a kontroll. A tudományok forradalma helyes módszeren és logikus gondolkodáson keresztül kívánja feltárni a természet törvényszerűségeit, felváltva a reneszánsz organikusságon alapuló ember-környezet viszonyt a gép metaforájával. Ezzel a környezet irányíthatónak, alakíthatónak és uralhatónak tűnik, mint egyfajta nyersanyag. A patriarchális értékeken nyugvó nyugati modernitás sajátossága, hogy a technológián, tudományon és iparon keresztül teszi mássá a természetet. Ez továbbá egy antropocentrikus és szinguláris emberfogalomhoz vezet. Fogalmakat csak kizárások mentén lehet alkotni, hiszen valaminek a meghatározásához azt is meg kell határozni, mi nem tartozik a fogalom keretei közé. Azaz a dolgok fogalmi elhatárolásához episztemikus erőszakot kell alkalmazni, meg kell szabadulni vagy asszimilálni kell a kétes jelentésű elemeket.

Ez vezet a leegyszerűsítéshez, mely megteremti a vad, buja, érintetlen, fenséges természet képét, ami az emberi kultúra világához képest zárt és determinisztikus rendszerként működik. Ugyanígy az univerzális emberfogalomhoz is szükségszerűen ki kellett zárni elemeket. Ezek a binaritás logikája mentén automatikusan a természet oldalára kerülnek. Az univerzális emberfogalomból azonban csak bizonyos társadalmi csoportok profitálnak, akik privilegizált helyzetükre egész kulturális apparátust építettek ki, ami olyan torzításokon és előítéleteken alapszik, amely felsőbbrendűségüket igazolja és fenntartja.¹⁷ Mindez kiterjed a tudományok működésére, a gazdasági értékek meghatározására, az igazságszolgáltatásra vagy a kulturális javak szerveződésére. A torzítások a patriarchális értékek szociokulturális történetének dekonstrukcióján keresztül mutatkoznak meg. Ezek feltárása a feminizmus központi törekvése, legyen szó a társadalomról, a kultúráról, a munka világról vagy épp az ökológia területéről.

Az első ökofeministák

Az ökofeminizmus számára a természet-nőiség metonímia központi, feltételezve, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek és az ökológiai válság közt összefüggés van. Az első ökofeministák felismerték, hogy a modern globalizált társadalmakban a nők épp úgy kizsákmányolható

17 Francesca Ferrando: *Philosophical Posthumanism*. Bloomsbury, London, 2019.

erőforrásokként funkcionálnak, mint a természet. Az ökofeminizmus elnevezés Françoise d'Eaubonne francia írótól származik, aki egy 1974-es írásában amellett foglal állást, hogy a nőkben van meg a potenciál arra, hogy véghez vigyenek egy esetleges ökológiai forradalmat, ezzel teremtve igazságosabb viszonyokat nemcsak a nemek, de az ember és a természet közt is.¹⁸ A kérdés ezek után az, vajon a femininitás és természet közt feltételezett hasonlóság alapja valamilyen esszenciális tulajdonságon vagy kulturális konstrukción alapszik.

Az ökofeminista mozgalmak kezdetektől aktív szerepet vállaltak olyan demonstrációkban, amelyek az ember környezetkárosító tevékenységeire hívták fel a figyelmet. Az ipusztériális gazdaság és az ahhoz kapcsolódó technológiák figyelmen kívül hagyják a termelés melléktermékeit. A nukleáris sugárzás, növényvédő szerek, veszélyes hulladékok és a háztartásokban is megtalálható kemikáliák szennyezik az ökoszisztémát, a termőföldeket és az ivóvizet, ami legfeltűnőbbben a női termékenységet és a fejlődésben lévő gyerekek egészségét érinti. Ezekkel a ház körüli munkákon és a gyerekekről való gondolkodáson keresztül elsősorban a háziasszonyok szembesültek. A természet elnyomottságában azonban ráismertek saját elnyomottságukra is. Aktivizmusuk ezért elkezdett tüntetni saját hétköznapi problémáikon, ami arra ösztönözte őket, hogy fellépjenek a lakóhelyük közelében létesített erőművek és gyárak környezetkárosító tevékenységeivel szemben.¹⁹

A fenti gondolat megannyi követőt szerzett, ugyanakkor az elnyomottságon és kizsákmányoláson túl sokan egyfajta spirituális kapcsolatot is feltételeztek a femininitás és a természet közt. Párhuzamot láttak a női ciklus és a hold váltakozásában, a mások iránti gondoskodásban vagy az életadás képességében. A párhuzam azonban épp úgy esszencializálja a nőket biológiai adottságaikon keresztül, mint a patriarchális gondolkodás. Ez továbbá egy antropomorfizált természetképet teremt, ami nem távolodik el az antropocentrikus hozzáállástól. Mégis, a párhuzamokon keresztül a korai ökofeministák több, a mai napig fontos gondolatot fogalmaztak meg, amelyek spirituális konnotációiktól eltávolodva jelentőséggel bírnak a feminista filozófiák számára. Ilyen az intuíció fontossága, a törődés etikája vagy az ember és környezetének hálózatszerű kapcsolata, melyeken az újmaterialista és posztthumán feminista filozófiák is alapszanak.

18 Carolyn Merchant: *Ecofeminism and Feminist Theory*. In Irene Diamond – Gloria Feman Orenstein (szerk.): *Reweaving the World. The Emergence of Ecofeminism*. Sierra Book Club, San Francisco, 1990, 100–105.

19 Az Egyesült Államok egyik elhíresült esete a New York-i Love Canal, ahol számos alsó-középosztálybeli nő azon keresztül politizálódott és vált feministává, hogy tüntettek a mérgező kémiai hulladék-kibocsátás ellen.

A tradicionális munkamegosztás kritikája az ökofeminista keretrendszerben

Az első ökofeministák, tudatosan vagy tudattalanul, azzal a globális gazdasági attitűddel szálltak szembe, melynek a termelés és a profit folyamatos növelése nagyobb értéket jelent, mint az azt megtermelők jólléte. Az attitűd a kapitalista gazdaságban gyökerezik, ami a felvilágosodás társadalmi, szellemi és politikai forradalmaitól elválaszthatatlan, hiszen ezek a változások alapozták meg lehetőségfeltételeit. A tőkefelhalmozást a nagy felfedezések kolonizáló és imperialista törekvései, a kolóniákon önkényesen birtokba vett emberi és természeti erőforrás-többlet biztosította. Jelen létfeltételeinket, változások mellett, de még mindig a kapitalista termelés határozza meg. Ebben a tőkefelhalmozás és a profitmaximalizálás továbbra is központi fontosságú, amit alulfizetett munkán, az emberi és nem-emberi energia kizsákmányolásán keresztül tud fenntartani.²⁰

A munkás folytonosan újratermeli a tőkét, azaz dolgozik azért, hogy fenntartsa önmagát, ám ő maga nem részesül abból. Ez a produktív munka a baloldali elmélet egyik központi eleme. Ugyanakkor ahhoz, hogy a munkás nap mint nap áruba bocsájthassa munkaerejét, valahogy vissza kell nyernie munkaképességét, ami elsődlegesen az otthon terepén történik. Ezt biztosítja a reprodukív munka: a családtagokról való gondoskodás, az evés, alvás, pihenés lehetőségének megteremtése, ezen túl pedig a jövő munkaerejének fenntartása a szülésen, nevelésen, gyerekgondozáson keresztül. A klasszikus családi munkamegosztás szerint a férfi a produktív szférában bocsájtja áruba munkaerejét, míg a nőt a család fenntartásával, a reprodukív munkákon keresztül zsákmányolják ki. A két munkatípus közti legszembetűnőbb különbség, hogy míg a produktív munka, habár legtöbbször alulfizetett, mégis bérezésben részesül, addig a reprodukív nem. Bár az előbbihez nélkülözhetetlen az utóbbi, ezt a munkáltató nem fizeti meg, költségeit a háztartásokra terheli, azaz végső soron ebből is ő profitál.²¹ A reprodukív munka nem beárazható a piac logikáján belül, munkajellege bérezés hiányában azonban láthatatlan marad, ezért társadalmi szinten magától értetődő,

20 Jason W. Moore: Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell félni „a” természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. *Fordulat, Klímaváltozás és kapitalizmus*, 2019:25, 17–52.

21 Csányi Gergely – Gagyi Ágnes – Kerékgyártó Ágnes: Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat, Társadalmi Reprodukció*, 2018:24, 7–29.

természetes, feminin munkának tekintett.²² A nemi alapú kizsákmányoláson keresztül válik a nő a család belső gyarmatává.²³

A baloldali ökofeminista kritika szerint a nő és természet közti metonímia háttérben reprodukív potenciáljuk korlátlan használata áll azáltal, hogy mindkettő magától értetődőnek tekintett. A „természet” és „természetes” jelzők a kizsákmányolhatóság terenumát határozzák meg, ami ugyanúgy vonatkozik a kolonizált vagy perifériaországok olcsó bér munkájára és az állatok által végzett munkákra is.²⁴ A reprodukív munkát végző emberi és nem-emberi létezők a gazdaság szempontjából nélkülözhetetlenek, ugyanakkor amint a természettel asszociálódnak, lelketlen, irracionális, passzív materiává, olcsó és kifogyhatatlan nyersanyagforrássá válnak, az ember jólétét biztosító eszközként tételeződnek. Ezt jelöli az *uralkodó minta* kifejezés, ami a patriarchális gondolkodás és a kapitalista termelési feltételek összefonódásának következménye. A megkülönböztetés tehát valójában nem férfi és nő, ember és természet közt húzódik meg, hanem a fizetett és fizetetlen, az áruterelés rendszerén belül és kívül zajló munkák közt.²⁵

A reprodukív erőforrásokhoz való viszonyaink hatással vannak társadalmi identitásainkra is. Az energiaforrások változásának egy társadalmi következménye, hogy az uralkodó minta, a klasszikus maszkulin identitás, mely korábban társadalmi megbecsülésnek örvendett, egyre kevésbé számít tiszteletre méltónak. A klasszikusan maszkulin életmód összekapcsolódott a fosszilis energiahordozók használatával, amit a „petro-maszkulinitás” kifejezés jelöl.²⁶ Ez például a nagyarányú húsfogyasztásban vagy a minél nagyobb autók birtoklásában jut kifejezésre, szemben a tömegközlekedés használatával vagy a vegetarianizmussal,

- 22 A tradicionális felosztás nem azt jelenti, hogy a nőknek jelenleg is pusztán az otthon terén kell munkát végezniük. Globális szinten jellemző, hogy míg a nők klasszikus szerepe az otthon szférájában változatlan marad, mellette a produktivitás világában is részt kell venniük. Ebben az értelemben a nők munkavállaláshoz való joga nem progresszió: joguk van (s még többször kötelességük) munkát vállalni, de mindezt alacsonyabb fizetés és rosszabb munkakörülmények mellett kell végezniük (*Time to Care. Unpaid and Underpaid Care Work and the Global Inequality Crisis. Oxfam Briefing Paper*, 2020.).
- 23 Frigga Haug: Feminizmus és marxizmus – Egy kapcsolat története. *Eszmélet*, 1996 (8):32, 27–44.
- 24 Ezt a csoportot nevezi Ariel Salleh metaindusztriális osztálynak, mivel az általuk végzett munka a piaci termelésen kívülinek tűnik, valójában azonban nélküle lehetetlen lenne a termelés (Ariel Salleh: Ökofeminizmus. *Fordulat, Klímaváltozás és kapitalizmus*, 2019:25, 143–158, 145.).
- 25 Moore: i. m., 29.
- 26 Cara Daggett: Petro-masculinity: Fossil Fuels and Authoritarian Desire. *Millennium*, 2018 (47):1, 25–44.

amiket jellemzően a feminin életmódhoz asszociálnak. A klímaválság következtében megváltozó energetikai tájkép azonban veszélyezteti az elmúlt évszázadban kialakult globális hatalmi struktúrát és az ezekhez kapcsolódó társadalmi identitásokat.²⁷ A környezet megóvása érdekében szorgalmazott változások hosszú távon a petro-maszkulin privilégiumok elapadásához vezetnek. A klímaválság tagadása tulajdonképpen az identitásválság következménye, olyan politikai stratégia, amely próbálja megakadályozni a klasszikusan maszkulin értékek széthullását. Az autoritárius rezsimok ezt kihasználva építik fel saját holdudvarukat mint ellenidentitást, ezzel fenntartva a fosszilis energiahordozókhoz kötődő status quót és az azokkal járó privilégiumokat.

Ahogy az korábban felmerült, a szubjektivitás kialakulásának elengedhetetlen feltétele az anyával, a femininitással azonosított testi szükségleteinken való felülemelkedés az elforduláson és megvetésen keresztül. A környezet regeneratív és reprodukzív potenciáljának kizsákmányolása tehát egy olyan anyagyilkosságnak tekinthető, amelyben önmagunkat is elpusztítjuk. Az elkerülhetetlennek tűnő ökológiai összeomlás épp arra világít rá, hogy a természetesnek vélt erőforrások nem vég nélkül fogyaszthatók és kontrollálhatók. A kapitalista kizsákmányolás miatt összefüggés van a reprodukzív, a gondoskodási, ökológiai és klímaválság közt. A túlélés érdekében pedig át kell formálnunk viszonyainkat az emberi és nem-emberi létezőkkel.

Ökofeminista etika és ismeretelmélet

Az ember és környezete közti egészséges kapcsolat organikus anyagcsere-folyamat, amit sokan természetes körforgásként fogalmazznak meg. Marx szerint a kapitalista és tőkés termelés, azaz a produktív munka *anyagcsere-szakadáshoz* vezetett.²⁸ Az ökológiai válságban a szakadás

27 A 19. századtól kezdve a fosszilis energiahordozók (olaj, gáz, szén) a gazdasági fejlődés és növekedés alapjai globális szinten. Ezek továbbá jelentősen hozzájárultak a globális Észak privilegizálásához, mely végtelen mennyiségű energiát fogyaszt, miközben kinyerésének klimatikus következményei leginkább a globális delet érintik. A megújuló energiaforrások terjedése az energiaimport és exportörök globális eltolódásához vezet, ami negatívan érinti azokat az országokat, melyek gazdaságát a fosszilis energiatermelés határozza meg. (Helene Ahlborg: Towards a Conceptualization of Power in Energy Transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 2017:25, 122–141.)

28 Az antropocén fogalma szerint az emberiség környezetére gyakorolt hatása geológiai erőt képvisel. A gondolat azonban nem számol azzal a gazdasági és politikai

következményei alapjaiban változtatják meg a globális Észak létfeltételeit és taszítja még szélsőségesebb nyomorba a perifériaországok lakóit, ami felveti az emberi felelősség kérdését. A produktív munkával szemben a reprodukív munka az anyagcsere-folyamatok fenntartását szolgálja, így ebben rejlik a lehetőség a szakadás reparációjára.²⁹ Ehhez elengedhetetlen, hogy környezetünket ne mint tőlünk független nyersanyagot lássuk, ehhez azonban egy, az emberi szubjektivitáson túlmutató etikai hozzáállásra van szükségünk, kiterjesztve életmódunkra, gondolkodásunkra, cselekvéseinkre, kapcsolatainkra és politikai praxisainkra. A környezethez való hozzáállás két szélsőséges véglete a kapitalista gazdaság által posztulált élettelen természet és a korai ökofeministák antropomorfizált, spirituális anyatermészet képe. Jelenleg az ökofeminista filozófiák azon dolgoznak, hogy minél realiztikusabban próbálják megragadni e nem-emberi szférát, ezen keresztül formálva a társadalmi képzeletet, fenntartható és nem uralkodáson alapuló kapcsolódásokat eredményezve, mind az emberi társadalomban, mind azon túl.

Ennek egyik lépése a dialektikus gondolkodásból öröklött reduktív és kizáró oppozíciók lebontása. Az ember és környezete közti szeparáció két különálló ám zárt rendszerként ábrázolja őket, ezért az oppozícion belül nem lehet megoldani a környezetünkkel szembeni antagonisztikus viszonyt, amit épp a különválasztás, az ellentét képzése tesz lehetővé. Az oppozíció, mikor a környezetből természetet csinál, kihelyezve belőle az embert, eltárgyasítja azt, ezzel szemben a nem-emberi természet inkább folyamat, dinamikus, élő, önmagában is aktor azáltal, hogy folyamatos inter- és intraakcióban van az élőlényekkel, köztük az emberrel is.³⁰ A queer ökológia például rámutat, hogy a modern természettudományok a kulturálisan elfogadott heteronormativitást projektálják természeti jelenségekre vagy az állatvilágra, ám ezek valójában nem illeszkednek a duális rendszerbe. Számptalan sok létmód létezik, az antropocentrikus

apparátussal, amely lehetővé teszi a földet romboló destruktív gyakorlatokat. Az embert állítva a jelenségek háttérébe úgy kezeli a problémát, mint saját evolúciós folyamataink eredményét. Ezért sokan úgy tartják, érdekesebb lenne kapitalocénról beszélnünk, tekintve, hogy a változásokban nem egyenlően mint egységes emberiség veszünk részt, mivel az a termelés hatására következik be, s így az a feletti felelősség is egyenlőtlen arányban oszlik meg (Szigeti Attila: *Kapitalocén – Avagy mibe kerül az olcsó természet? Fordulat, Klímaváltozás és kapitalizmus*, 2019:25, 54–77.).

29 Ariel Salleh: *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx, and the Postmodern*. Zed Books, London, 1997.

30 Donna Haraway: *When Species Meet*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008.

hozzaállás azonban csak az emberhez képest tudja elképzelni más létformák működését.

Az ökofeminista etika ehhez hasonlóan a valóság poszt dualisztikus elgondolásán alapszik, ami annak felismerése, hogy a létezés nem dualisztikus módokon bomlik ki, annak mélyebb rétegei és korlátlanul sok módja van.³¹ Az elválasztó logikával szemben az ökokritika és a queer ökológia az intim viszony újrafelvételét hangsúlyozza más létezőkkel, annak érdekében, hogy újra megtanuljunk együtt létezni egymással. Ehhez elengedhetetlen, hogy ne csak külső szemlélői legyünk a természetnek, hanem megpróbáljuk annak részeként látni magunkat, ami újfajta idő, tér és szelférzékeléshez vezet. Azaz a kritika a gondolkodás átforgatását a részvételen, a cselekvésen keresztül képzelet el. A feminizmus történetileg olyan terület, ahol teória és praxis mindig is kéz a kézben járt, tulajdonképpen megtestesült elmélet, hiszen sok esetben az aktivizmus és társadalmi cselekvés alapozza meg az elméletet és nem fordítva.

Ahhoz, hogy társadalmi szinten változásokat érzünk el, fel kell térképeznünk, milyen ágensek járulnak hozzá Énünk megképzéséhez, azaz mi a hatalom makro- és mikrofizikája, amely alapjaiban határozza meg életmódunkat és cselekvésünk feltételeit. Ezért az elmélet nem univerzális és absztrakt kategóriákra épít, helyette a szituált, perspektivikus tudást hangsúlyozza.³² Az ökofeminizmus a reflexiót az emberek társadalmán túlra, a legkülönbözőbb fajok együttélésének szintjére terjeszti ki. A nemi alapú megkülönböztetésből kiinduló kritikai reflexió a világ megismerésének módját és az abból következő cselekvést nem választja külön egymástól. A fentiekből egyfajta hibrid filozófiai hozzáállás bontakozik ki, ahogy Karen Barad újmaterialista gondolkodó nevezi, egy „etiko-onto-episztemológia,” ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a filozófia három alapvető ága – az ontológia, az etika és az episztemológia – valójában nem képeznek különálló szférákat.³³

31 Francesca Ferrando: Towards a Posthumanist Methodology. A Statement. *Frame, Journal For Literary Studies*, 2012 (25):1, 9–18.

32 Donna Haraway a „szituált tudás” fogalmán keresztül fogalmazza meg, hogy az észlelés feltételei mindig a megtestesült szubjektum földrajzilag és történelmileg specifikus perspektívájában adóttak, a perspektívát az aktuális körülmények strukturálják és átstrukturálják. A szituált tudáson keresztül Haraway a modern tudományok magát neutrálisnak mutató keretrendszerét kritizálja, felhívva rá a figyelmet, hogy a tudományos kijelentéseknek és objektív ténymegállapításoknak vannak határai (Donna Haraway: *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. *Feminist Studies*, 1988 (14):3, 581.

33 Karen Barad: *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press, Durham–London, 2007.

Ahogy azt egyébként Derrida³⁴ vagy Lévinas,³⁵ a feminista filozófusok közül pedig Donna Haraway is hangsúlyozza, az ember eleve és kizárólag etikailag viszonyulhat világához. A Lévinasi felhívás az etikai elszámoltathatóságra és gondoskodásra, amely a Másik arcának érzékelésekor merül fel, válaszra és cselekvésre hív fel minket, ami párhuzamba állítható Haraway *responsability* fogalmával, azzal a válaszadási képességgel, amellyel mindnyájan tartozunk egymásnak.³⁶ A nyugati gondolkodás számára a másság az én/másik elválasztó ellentétében mint totális másság merül fel, ez azonban Barad vagy Haraway számára nem esszenciális és a priori, hanem a létezők közti kölcsönhatások eredményei, aminek modelljét Barad Derrida *différance*-én keresztül állapítja meg. Másokkal összefonódott létünk kölcsönös kötelezettségekkel jár, etikai adósságunk beleszövődik a világ szövetébe.³⁷ A Másik arca ugyanakkor nem korlátozódhat az emberi lény arcára, úgy mint Lévinas idegenjének esetében, amennyiben világban való létezésünk összefonódik más életformákkal. Mivel az ember is a világ része, nem tekinthetjük magunkat a megismerés ártatlan szemlélődőinek, a Másik hívására válaszolnunk kell, legyen az emberi vagy nem-emberi létforma.

Az ökofeminista kritika a bináris oppozíciók dekonstrukciójával és az etiko-onto-episztemikus hozzáállással segít új narratívákat és történeteket alkotni önmagunkról és környezetünkről. Így például elképzelhetőek olyan szubjektívációs modellek, amelyek nem az elfordulásból, megtagadásból és konfliktusból, hanem a másikhoz való kapcsolódás vágyából indulnak ki, mint ahogy azt egyes tárgykapcsolat-elméletek feltételezik a modern pszichológiában. Az anya és gyermek közt kialakuló távolságot ennek alapján nem feltétlenül szakadásként kell értelmezni, hanem mint potenciális teret, ahol az anya mediációján keresztül a gyerek lassacskán eltávolodik a szimbiotikus kapcsolat illúzióitól és fokozatosan adaptálódik a társadalmi valósághoz. Egyes elméletalkotók szerint valójában a kultúra vagy a művészetek is ilyen potenciális terekként szolgálnak. Az ehhez hasonló alternatív narratívák lehetővé teszik, hogy az abjektnek tekintett létformáktól ne elforduljunk, hanem integráljuk őket tudatunkba. Önértékük felfedezésén keresztül lehetségessé válik egy olyan egalitáriusabb együtt létezés, amelyen keresztül újfajta, meglepő és alternatív

34 Jacques Derrida: *The Animal That Therefore I Am (More to Follow)*. Fordította David Wills. *Critical Inquiry*, 2002 (28):2, 369–418.

35 Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen*. Jelenkor, Budapest, 1999.

36 Haraway: *When Species Meet*. Id. kiad. 88.

37 Karen Barad: *Quantum Entanglements and Hauntological Relations of Inheritance. Dis/continuities, Spacetime Enfoldings, and Justice-to-come*. *Derrida Today*, 2010 (3):2, 240–268.

megoldásokat találhatunk arra, hogy szembenézzünk az ökológiai válsággal és következményeivel.

Befejezés

Ahhoz, hogy önmagunkat környezetünk részeként tudjuk elképzelni, szemben a modernitás individualizmuson alapuló emberképével, dekonstruálnunk kell a patriarchális értékek szociokulturális történetét és azokat a hierarchizált oppozíciókat, amelyek megalapozzák azt. Jelen létfeltételeinket a materiális szükségletek és az azokat biztosító elemek leértékelése és kizsákmányolása teszi lehetővé, amit a természet erőforrásai, az állati és alulfizetett emberi, illetve ház körüli női munka termel meg. A reprodukív munka azonban azáltal, hogy kiesik a piaci termelés logikájából, fizetetlen és láthatatlan, ezzel termelve extra tőkét a gazdaságnak. Az ökológiai válság ugyanakkor láthatóvá teszi, hogy ezek az erőforrások nem vég nélkül fogyaszthatók. A kapitalista termelés az ember és környezete közt anyagcsereszakadást eredményez, mivel az elvételt nem követi egyenlő arányú visszaadás. Az egyensúlyhiány a környezet átalakulásában és a társadalmi feszültségek fokozódásában ölt testet.

Sosem volt sürgetőbb az emberiség számára a szakadás reparációja. Az ökofeminista gondolkodás szerint ebben elengedhetetlen az együtt létezés realizálása, ami új idő-, tér- és szelférzékeléshez vezet, ehhez pedig újfajta megismerési modellek járulnak (pl. az etiko-onto-episztemológia vagy a szituált tudás). Az elmélet továbbá a megismeréssel párhuzamosan a cselekvés fontosságát is hangsúlyozza. A kritikai reflexió ennek alapján már eleve cselekvés, hiszen meghökkentő és újszerű értelmeket társít tapasztalatainkhoz, ezzel átformálva és tágítva a társadalmi képzelet határait, elősegítve alternatív társadalmi gyakorlatok kidolgozását.³⁸

„Könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét”, állítja Mark Fisher. Jelenünkben általános vélekedéssé vált ugyanis, hogy a kapitalizmus az egyetlen életképes politikai és gazdasági rendszer, amivel szemben nem tudunk alternatívákat elképzelni. Ahogy azonban Fisher is hangsúlyozza, a klímaválság és az azt körülölelő további krízisek mellett egyre sürgetőbb az új alternatíva kidolgozása, amit a modernitás individualizáló logikájával szemben egy kollektív alany elképzelése tehet

38 Kiss Kata Dóra: Izoláció vagy rokonulás? A koronavírus-járvány ökofilozófiai elemzése. *Apertúra*, 2020 (16):1, 25–39.

lehetővé.³⁹ A kollektivitás az ökofeminizmus számára nem pusztán az emberi létezőket jelenti, de azon túlmutatva a nem-emberi természettel vagy az állatvilággal való szolidaritáson alapuló kapcsolatokat is. Ehhez elengedhetetlen, hogy a környezetre ne mint élettelen anyagra tekintsünk, de ne is mint antropomorfizált, spirituális anyatermészetre. Az ökofeminista filozófiák ezért azon dolgoznak, hogy minél realisztikusabban ragadják meg a nem-emberi szférát és az azzal fenntartott viszonyainkat.

A klímabarát jövőre való átállás ugyanakkor nagyban függ a fosszilis energiahordozók visszaszorításától, ami az elmúlt évtizedekben összefonódott bizonyos privilégiumokkal. A klímaügyekben való stagnálás, a kulcs energiahordozók és a fenyegetett maszkulinitás közt összefüggés tapasztalható. Ennek alapján kritikával kell élnünk hagyományos értékeinkkel szemben, hogy elszakadjunk az éghajlatkárosító életmódtól. Ebben a feminizmusnak épp azért van óriási szerepe, mert képes rávilágítani a természeti és a nemi alapú kizsákmányolás közti kapcsolatra, ezért óriási szerepe van abban, hogy ezt tudatosítsuk, ami hosszú távon lehetővé teheti a válság hatékonyabb kezelését.

39 Mark Fisher: *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2020.